

В. П. Чуб,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ПОСТАТЬ АНТУАНА ВОЛОДИНА В ДИСКУРСІ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ: «РУПОР ПОСТЕКЗОТИЗМУ»

Досліджується феномен сучасного французького письменника Антуана Володіна. Констатується своєрідність художнього методу, що перебуває на межі естетичних систем та втілює ключові тенденції сучасної французької літератури. Виявляється проблема позиціонування автора в контексті постмодерністського дискурсу. Аналізується авторський неологізм «постекзотизм» як літературний задум, що є реалізацією філософських, жанрових та поетологічних концепцій письменника. Аналіз виявлених типологічних рис романів Антуана Володіна дозволяє віднести прозу письменника до однієї із новітніх трансформацій постмодернізму (максималізму).

Ключові слова: Антуан Володін, постекзотизм, французький постмодернізм, максималізм

Исследуется феномен современного французского писателя Антуана Володина. Констатируется оригинальность художественного метода, который пребывает на грани эстетических систем и воплощает в себе ключевые тенденции современной французской литературы. Выявляется проблема позиционирования автора в контексте постмодернистского дискурса. Анализируется авторский неологизм «постэкзотизм» как литературный проект, являющийся реализацией философских, жанровых и поетологических концепций писателя. Анализ выявленных типологических характеристик романов Антуана Володина позволяет отнести его прозу к одной из новейших трансформаций постмодернизма (максимализму).

Ключевые слова: Антуан Володін, постэкзотизм, французский постмодернизм, максимализм

This article deals with the phenomenon of Antoine Volodine, one of the most provocative and arguable writers in contemporary French literature. His novels are plentiful of the surrealism elements and appear on the merge of science fiction, dystopia, political and historical fiction. His innovative style of writing and original philosophical position attract huge attention of French, Canadian and Belgian critics; however it is almost ignored in Ukrainian literature research. In his novels Antoine Volodine creates a hyperrealist fictional universe abundant in fantastical elements, black humor, references to real wars and disasters of the 20th century. After analyzing the author's philosophical, aesthetic and genre paradigm, Antoine Volodine's key neologism «post-exotism» is examined. It is defined as a literature project realized by a community of authors (all being heteronyms of the same writer) with Antoine Volodine playing the role of their 'mouthpiece'. Therefore the problem of the author's positioning within the scope of French postmodern discourse is revealed. The analyses of writer's methods (i.e. discursive multilevel crossing, hybrid narrative forms, hyperbolic style, phantasmagoric chronotope, myth-making trend, intertextuality and metatextuality, polyphony, heteronyms, so on) identifies that Antoine Volodine's poetics is on the merge of two main modern literature trends – modernism and postmodernism. An attempt is taken to prove that such methods are typical for the modern literature paradigm and correspond to the fundamental intention of postmodern literature – searching new poetic forms and writing methods on the ground of previous literature experience. Finally, we might conclude that Antoine Volodine's novels may be referred to the discourse of postmodernism (maximalist fiction).

Key words: Antoine Volodin, postextotism, french postmodernism, maximalism.

Антуан Володін (1950 р.н.) – одна з найяскравіших постатей літературного процесу Франції на рубежі ХХ–ХХІ століть, письменник, який привносить в сучасний літературний контекст цілком нові філософсько-естетичні та жанрові парадигми, одночасно втілюючи та розвиваючи його магістральні тенденції. Виступаючи містифікатором, він оточує власну особистість та творчість ореолом академічної заплутаності.

В аспекті вивчення феномену А. Володіна ключовою постає проблема позиціонування автора в літературному процесі Франції к. ХХ – поч. ХХІ ст. та його приналежності до постмодерністського дискурсу. Виявленню специфіки французького постмодернізму присвячено праці Ж.-Ф. Ліотара [11], М. Гонтара [7], Б. Бланкмана [21], [22], Н. Б. Маньковської [13], І. Ільїна [10], Н. Т. Пахсарьян [15], Э. Н. Шевякової [18].

Оригінальність стилістики та провокаційність авторської маски спричинили неабияку увагу до А. Володіна з боку авторитетних літературознавців. Зарубіжні дослідники відзначили дискурсивну своєрідність творів А. Володіна та виявили проблеми поліфонічності та гетеронімії (Л. Рюффель [30], А. Рощ [28], Ж.-Л. Іпполіт [26]), зробили перші спроби визначення терміну «постекзотизм» (Ф. Детью [25], Д. Біар [32]), розпочали дослідження мовленнєвої концепції письменника (Д. Сулес [31]), його філософсько-естетичних поглядів (П. Уеллет [27], Ф. Вагнер [35]).

Російські дослідники перебувають лише на початкових стадіях вивчення літературного доробку письменника, поштовхом до якого став тематичний колоквиум (Москва, 2006), присвячений феномену А. Володіна. За його висновками було опубліковано статті К. Дмитрієвої [8], В. Шервашидзе [19], пізніше – В. Пестерева [16]. Результатів дослідження прози А. Володіна українськими літературознавцями дотепер опубліковано не було.

Аналізуючи висновки літературознавців, констатуємо певну суперечливість щодо визначення місця А. Володіна в сучасному літературному процесі. У перебігу знайомства з романним корпусом письменника в контексті французької літератури постає питання: чи маємо ми право розглядати Антуана Володіна як представника французького постмодерністського дискурсу, чи він є цілковито новим явищем, визначення якому потрібно знайти. Для вирішення цієї проблеми доцільним вбачається аналіз дискурсивної різноманітності, фабульної та сюжетної інновативності, особливостей хронологу та наративної структури романів письменника в аспекті художнього цілого.

Проблема ідентифікації творів А. Володіна з погляду художнього методу пов'язана з тим, що автор свідомо відокремлює себе від усіх існуючих течій та напрямків, будуючи оригінальний літературний простір, якому дає назву «постекзотизм». Такий категоріальний неологізм він вигадав для визначення власного письменницького завдання – «писати французькою іноземну літературу» [33], яке він реалізує, створюючи у своїх творах «гіперреалістичні» світи, де поєднуються риси антиутопії, політичного та фантастичного роману.

Розвиває свій літературний задум А. Володін вже протягом тридцяти років, отримуючи схвальні рецензії критиків, зацікавленість читачів і літературні нагороди (Гран-Прі французької наукової фантастики за роман «Ритуал зневаги») («Rituel du mépris») у 1987 році; Премію Веплер у 1999 році та Книжкову Премію Інтер у 2000 році за роман «Малі ангели» («Des anges mineurs»); премію Медічі 2014 за «найсвіжіший» роман «Terminus radieux» («Кінцева станція Щастя»), виданий у серпні 2014 року). Загалом романний корпус письменника налічує сорок один твір, що було опубліковано під іменами Антуана Володіна, а також Елі Кронауер, Мануели Дрегер та Лутца Бассмана.

Починаючи з біографічної довідки, стикаємося із фантазмагоричністю, характерною для всього, що має стосунок до постекзотизму: ані справжнього імені, ані точної дати народження (чи то 1949, чи то 1950) широкому загалу письменник не повідомляє, не кажучи вже про родинний стан тощо. Достовірно відомо лише, що народився він у Бургундії, вчився на філологічному факультеті Ліонського університету, протягом п'ятнадцяти років викладав російську мову, живе начебто в Орлеані, робив переклади російської літератури, з 1987 року почав власну письменницьку кар'єру [36]. Француз за походженням, він обирає псевдонім, який відкрито натякає на російське коріння або відбиває викладацький та мовознавчий досвід письменника. Критики пов'язують цей вибір із прихильністю письменника до російськомовної літератури та таких відомих особистостей радянської історії як Володимир Ленін та Володимир Маяковський [8].

Як вже було зазначено, Антуан Володін – не єдиний псевдонім автора, разом із ним «постекзотичний проект» створюють його «аватари» (термін, використаний самим А. Володіним у критичній статті до російськомовного видання двох своїх романів, написаних від вигаданого імені Віктора Гольденберга [3, с. 319]) – Лутц Бассман, Мануела Дрегер, Елі Кронауер та інші. Йдеться про явище гетеронімії, яке А. Володін використовує з метою створення ефекту поліфонії, авторського багатоголосся. Власне, «Антуан Володін» – це «колективний підпис» низки авторів; себе письменник намагається представити як його фізичне втілення, «рупор постекзотизму» [3, с. 296], відносячи до цього проекту сукупність творів, поєднаних спільним задумом.

З іншого боку, термін «постекзотизм» використовується з метою відокремити себе від загально визначених категорій існуючої літератури, підкреслити власну маргінальність та окремішність стосовно до офіційно прийнятих класифікацій, які для своєї творчості А. Володін вважає недостатніми та навіть «нестерпними» [3, с. 296]. Проте розглядати «постекзотизм» як літературний напрямок, течію, жанр, незважаючи на морфологічну схожість з терміном «постмодернізм», вважаємо недоречним.

Д. Віар вбачає у поєднанні саме таких префіксу та кореню збіг часових (пост-) та просторових (екзотичний, тобто такий, що не належить до західної цивілізації) категорій, за допомогою якого Володін окреслює нові рамки для творчості [32, с. 54]. У післямові до російськомовного видання роману «Дондог» А. Володін визначає постекзотизм як такий етап історії та розвитку культури, коли «у світі не залишилося нічого екзотичного, червона книга культур канула в Лету» [5, с. 336], висловлюючи ідею про відсутність національної прив'язки власних творів як літературного об'єкту: вони написані французькою, але вигадані мовою невідомою, що не має жодних географічних реперів, і не транслюють ані культури, ані традицій французької мови чи франкомовного світу [33]. Беручи до уваги авторське визначення постекзотизму як «колективної збірки романних творів, які існують серед недовіри та відірваності від зовнішнього світу, від усіх офіційних національних літератур і, в ширшому плані, від реального світу» [33], вважаємо за правильну стратегію визначення постекзотизму як авторського творчого методу з акцентом на домінуючій апокаліптичній тематиці, песимістичних трактовках світової історії, карцеральному універсумі, поліфонічному характері романів, коли, за визначенням М. Бахтіна, «голос автора не має жодних переваг над голосами персонажів» [17].

Визначивши термін «постекзотизм», повернемося до проблеми місця літературного доробку А. Володіна в контексті сучасного літературного процесу. Британський літературознавець Пітер Баррі засвідчує зрілу майстерність композиції та стилю А. Володіна й класифікує «постекзотику» як жанр наукової фантастики, визначає екзотичність фантастичного дискурсу А. Володіна (про що свідчать як імена персонажів, так і нерелевантні параметри часопростору) як «ситуацію виняткової фантастичності» [1, с. 293]. Така фантастика не є відірваною від реальності, а постає гіперболічним засобом для зображення реального світу та повернення читача до найактуальніших проблем сучасності: техногенних катастроф, геноцидів, революцій та війн. В естетичній позиції автора, втілений у таких характерних мотивах як акт насильства, мерзотні перетворення людини на тварину, карцеральний простір, суцільна темрява та ніч, критик констатує превалювання «естетики зла, не позбавленої багатьох художніх рис» [1, с. 295]. Саме вона дозволяє провести паралелі між А. Володіним і Ф. Достоевським, Ф. Кафкою, Ж. Жене, Л.-Ф. Селіном, С. Беккетом.

Але романна споруда А. Володіна побудована не лише на фантазіях та елементах фантастичного, тому звужувати амбіції «постекзотизму» до виключно фантастичного дискурсу буде не зовсім вірним. Роман-маніфест «Постекзотизм у десяти уроках, урок одинадцятий» [3] зазначив остаточне відчуження письменника від такої вузької класифікації, процес якого розпочався на початку 90-х років, коли було вперше запропоновано категоріальний неологізм «постекзотизм», а сам А. Володін розірвав стосунки з видавництвом Деноель / Denoël (де його твори публікувалися в серії науково-фантастичних романів «Присутність майбутнього» / «Présence du Futur») та перейшов до видавництва Ж. Лендона «Міно» / Les Éditions de Minuit. Перший роман нового етапу творчості письменника «Лісабон, остання межа» (Lisbonne, dernière page, Minuit, 1990), де автор повною мірою починає використовувати прийом «авторської маски» та створювати чисельних персонажів-«рупорів постекзотизму», отримує визначення «пост-екзотичної фантастики» [26, с. 168]. Поліфонія як ключова характеристика усіх наступних творів А. Володіна свідчить про інтенцію автора «абстрагуватися» від тексту. Використовуючи прийом гетеронімії та розшарування авторської маски, він створює багатоголосся в межах романного корпусу в цілому та кожного твору окремо, коли голос автора не має жодної переваги над голосами героїв, а «слово героя про себе самого та про світ має таку саму вагу, як звичайне авторське слово; воно не є підпорядкованим об'єктному образу героя як однієї з його характеристик, але й не служить рупором авторського голосу» [4, с. 8]. Йдеться про нетиповий для традиційного монологічного роману модус стосунків між автором та персонажами, що є суголосним до відмови А. Володіна описувати реальність чи то шукати їй альтернативи [24].

Постекзотичний проект на цьому етапі постулює розрив із традицією та створює поетичний універсум не фантастичний, а паралельний реальному і від того більш ніж реалістичний, бо побудований на реальних історичних фактах, змішаних та переплутаних між собою, де автор «розкладає існуючий світ та з його частин складає новий, в якому пересувається поза часом та виміром, поза відмінностями між життям і смертю» [3, с. 296]. На кшталт віртуальної реальності, світ А. Володіна «не лише вражає новизною чи пародією, а скоріш заміщує реальність» [14, с. 127], виявляючи типову рису неклаسیчної естетичної свідомості «не відображати реальність, але витіснити і замінювати її гіперреальним дублем» [12, с. 84].

Враховуючи зазначені особливості поетики А. Володіна, можна констатувати, що його творчість не належить до літератури так званого «мейнстріму». Це спричиняє спроби критиків віднести його до категорії літератури «маргінальної», авангарду. Типовими для А. Володіна є використання сюрреалістичних елементів у зображенні пейзажів та портретів героїв, оніричних практик сюрреалістів, а також конструювання власного літературного проекту за прикладом УЛІПО [3, с. 319]. Деякі риси (наявність текстів-маніфестів, бажання відсторонитися від існуючих традицій, експериментаторські та новаторські нарративні механізми) свідчать про близькість прози А. Володіна до Нового Роману (А. Роб-Гріє, М. Бютор), а також до прози Ф. Пессоа, Ф. Кафки [24, с. 12]. Проте володіньська колажність не ставить на меті відображення

симультанності, а тому не може вважатися модерністською; за постмодерністською практикою вона набирає рис кліпової свідомості та відображає гетерогенність сучасної реальності, посилену штучно створеною А. Володіним культурно-мовною різноманітністю (топоніміка та імена персонажів). Фактично, слідуючи прикладу М. Бютора, А. Володін виходить за рамки формально-авангардного проекту, створюючи «дещо інше», що «означає входження до практики постмодерністського письма» [7].

Зважаючи на вище зазначені моменти, ми схилиємося до думки розглядати А. Володіна в контексті постмодерністського дискурсу, хоча така приналежність не є безсумнівною. Володінську поетику ріднить з постмодерністською множинність оповідних голосів, невизначеність статусу оповідача, формальна витонченість конструкцій, система повторів та варіацій, чорний гумор; він розвиває ідеї апологетів постмодернізму про смерть Бога, автора [2] та навіть людини, кінець західного домінування в культурі [13, с. 132]. Карцеральний універсум, передчуття катастрофи, жахи ХХ століття, що виступають доміантними мотивами романів А. Володіна, є типовим відхиленням від діалектичної системи з бінарною упорядкованістю, яку М. Гонтар визначає основою модерністського світобачення [7]. Фрагментарна манера конструювання реальності, алогічність, хаотичність, невизначеність також змушують нас схилитися до зіставлення прози А. Володіна з творами постмодернізму. Очевидним є і особливий модус авторефлексії, коли «наратор набуває рис письменника, стурбованого проблемами письма», що виливається у метатекстуальність – одну з ключових ознак постмодерністського тексту [7].

У контексті «епохи змін» [23] та мозаїчності сучасного літературного дискурсу Франції А. Володін реалізує пошук «нових рішень, нових художніх та історичних підходів, які є діаметрально протилежними до постмодерністської ідеї кінця» [29, с. 18]. Виділяючи в сучасному літературному дискурсі Франції дві магістральні течії – мінімалістів та максималістів, саме до останніх поряд із В. Новаріна, О. Роленом, П. Гюйотом відносять А. Володіна [20]. Спільними рисами цих авторів визначаються різнорівневі дискурсивні схрещення (фантастичного, філософського, політичного, історичного, документального тощо), гібридні розповідні форми, гіперболічна стилістика, синтетичність історико-культурних епох, архетиповість образів, міфотворчість на базі трагедій ХХ століття, полілінгвізм та створення мультинаціональних понять.

В. Шервашидзе констатує схильність письменників-максималістів до поетологічних принципів сюрреалізму (техніка автоматичного письма для створення потоку образів підсвідомості та метафоричного зображення лабіринтів пам'яті, колективної та індивідуальної). Із їхньою допомогою досягається «пластична образність паралельних світів» [20], втілюється тенденція до натуралізму, підсилюється фантазмагоричність та створюється ефект «псевдодокументалізму» або «короткого замикання» шляхом поєднання рис явно-фікціонального та явно-реального [9, с. 117].

Таким чином, у романній прозі А. Володіна вбачаємо втілення принципу «черепиці» у співвідношенні рис модернізму і постмодернізму, який Е. Шевякова вважає ключовим для творення нової художньої реальності к. ХХ – поч. ХХІ ст. [18, с. 12]. Постулюючи відсутність діалогу між власною літературою («постекзотичною») та всією іншою, А. Володін начебто відокремлюється від постмодерністського дискурсу, але насправді виступає наслідником схожих інтенцій К. Олле, Ж. Ешноза та ін. Стверджуючи власну критичність щодо існуючих літературних течій та жанрів, він реалізує магістральну настанову епохи постмодерну – констатує кризовий стан постмодерністського роману й за допомогою реконструкції намагається конструювати нову художню парадигму.

Його гібридні поліжанрові новоутворення, різнорівневі діалогічні зв'язки з читачем, існування на межі естетичних систем, багатовимірність та плюралістичність є типовими для художньої парадигми кінця ХХ – початку ХХІ століття, методологія аналізу яких перебуває на стадії становлення. Саме тому перспективним завданням вважаємо аналіз жанрових та поетологічних особливостей нового романного утворення, яке конструює А. Володін, та його позиціонування в контексті історико-культурної еволюції французького постмодернізму й розвитку мутуючих «післятечій» на кшталт неореалізму, автофікціоналізму, мінімалізму та максималізму, або навіть ультра-постмодернізму та пост-постмодернізму.

Література:

1. Баррі Пітер. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пітер Баррі; [Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків]. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Ролан Барт; [Пер. с фр. Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К.Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бассман Л. С монахами-солдатами. Постэкзотизм в десяти уроках, урок одиннадцатый / Лутц Бассман, Антуан Володин; [сост. и пер. с фр. В. Лапицкого]. – СПб.: Амфора, 2013. – 352 с.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – 3-е изд. – М.: Худож. лит., 1972. – 470 с.
5. Володин А. Дюдог: роман / Антуан Володин; [пер. с фр. В. Лапицкого]. – СПб.: Амфора, 2010. – 351 с.
6. Володин А. На кромке реальности, лекция А. Володина 11.06.2006 года в Национальной библиотеке Франции // Бассман Л. С монахами-солдатами. Постэкзотизм в десяти уроках, урок одиннадцатый / Лутц Бассман, Антуан Володин; [сост. и пер. с фр. В. Лапицкого]. – СПб.: Амфора, 2013. – 352 с.
7. Гонтар М. Постмодернизм во Франции: Определение, критерии, периодизация / М. Гонтар // Человек: Образ и сущность. Гуманитарные аспекты. Ежегодник 2006: Постмодернизм. Парадоксы бытия. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 155–169.
8. Дмитриева Е. Французский писатель с русскими корнями: Антуан Володин – первый опыт русского прочтения: международный коллоквиум «Постэкзотизм Антуана Володина» (Москва, апрель 2006 г.) / Екатерина Дмитриева // Новое литературное обозрение. – 2006. – N 5. – С. 421–431.
9. Ильин И. П. Постмодернизм: Словарь терминов / И. П. Ильин. – М.: ИНИОН РАН-INTRADA, 2001. – 344 с.
10. Ильин И. П. Постмодернизм / И. П. Ильин // Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энцикл. справ. / Науч. ред., сост. И. П. Ильин, Е. А. Цурганова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Интрада, 1999. – 320 с.
11. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; пер. с фр. Н. А. Шматко – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с. – («Gallicinium»).
12. Маньковская Н. Б. Хронотипологические этапы развития неклассического эстетического сознания / Н. Б. Маньковская // Эстетика: Вчера. Сегодня. Всегда. – М.: ИФРАН, 2005. – С. 68–89].
13. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
14. Митрошенков О. Что придет на смену постмодернизму? / Олег Митрошенков // Свободная мысль – XXI. – 2013. – № 3. – С. 125–131.
15. Пахсарьян Н. Т. Теория постмодернизма и современный французский роман / Н. Т. Пахсарьян // Литература ХХ века: итоги и перспективы изучения. Материалы Четвертых Андреевских чтений. Сборник научных статей / под ред. Н. Т. Пахсарьян, Н. А. Литвиненко. – М.: Экон, 2006. – С. 34–39.
16. Пестерев В. А. Саморазвитие формы в романе Антуана Володина «Малые ангелы» / Пестерев В. А. // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология.» – 2011. – № 1(9). – С. 155–170.

17. Руднев В. Полифонический роман / Вадим Руднев // Энциклопедический словарь культуры XX века : ключевые понятия и тексты / В. П. Руднев. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Аграф, 2009. – 543 с.
18. Шевякова Э. Н. Современная французская проза рубежа веков: модификация романной формы : дисс.... Доктора филологических наук : 10.01.03 / Шевякова Эвелина Николаевна. – М., 2009. – 473 с.
19. Шервашидзе В. В. Пост-экзотизм Антуана Володина / Шервашидзе Вера Вахтанговна // Материалы «Пярых Андреевских чтений». – М. : Экон-Информ, 2007. – С. 367–374.
20. Шервашидзе В. Тенденции и перспективы развития французского романа / В. Шервашидзе // Вопросы литературы : Журнал критики и литературоведения. – 2007. – № 2. – С. 72–102.
21. Blanckeman B. Le Roman français au tournant du XXIe siècle / Bruno Blanckeman; [Sous la direction de Bruno Blanckeman, Aline Mura-Brunel, et Marc Dambre]. – Paris : Presses Sorbonne Nouvelle, 2004. – 589 p.
22. Blanckeman B. Les Fictions singulières, étude sur le roman français contemporain / Bruno Blanckeman. – Paris : Prétéxte Éditeur, 2002. – 168 p.
23. Blanckeman B. Les récits indécidables : Jean Echenoz, Hervé Guibert, Pascal Quignard / Bruno Blanckeman. – Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2000. – 222 p.
24. Chevrier J. D. Volodine : le post-exotisme est-il un genre littéraire? : mémoire de Master : Littérature / Jean Daniel Chevrier. – Université Rennes 2, 2008. – 16 p.
25. Detue F. Après le romantisme : post-exotisme de Volodine et tradition post-esthétique / Frédéric Detue // Revue La Licorne. Devant la fiction, dans le monde / études réunies et présentées par Catherine Grall et Marielle Macé. – PU De Rennes, – 2009. – n°88. – P. 99–114.
26. Hippolyte J.-L. Fuzzy fiction / Jean-Louis Hippolyte. – Lincoln : U of Nebraska Press, 2006. – 319 p.
27. Ouellet P. Le Vindicatif présent : éthique de la vengeance dans l'univers de Volodine / Pierre Ouellet // Écritures contemporaines 8 : Antoine Volodine. Fictions du politique / dirigé par Anne ROCHE. – Paris : Minard, 2006. – P. 189–207.
28. Roche A. 'Vrai à cent pour cent' : Une évolution du réalisme au fantastique dans l'œuvre de Volodine ? Le cas d'Écrivains / Anne Roche // La fiction aujourd'hui. Itinéraires. Littératures, textes, cultures / dirigé par Cécile de Bary. – Paris, 2013. – № 1. – P. 107–120.
29. Ruffel L. Le dénouement / Lionel Ruffel. – P. : Verdier, 2005. – 128 p.
30. Ruffel L. Volodine post-exotique / Lionel Ruffel. – P. : Cécile Defaut, 2007. – 330 p.
31. Soulès D. Post-exotisme et farcissure polyglotte. Des langues chez Antoine Volodine / Dominique Soulès // Revue critique de fixation française contemporaine. – № 3, décembre 2011. – P. 76–85.
32. Viart D. Situer Volodine? Fiction du politique, esprit de l'histoire et anthropologie littéraire du post-exotique / Dominique Viart // Écritures contemporaines 8 : Antoine Volodine. Fictions du politique / dirigé par Anne ROCHE. – Paris : Minard, 2006. – P. 54.
33. Volodine A. Ecrire en français une littérature étrangère / Antoine Volodine // Chaoïd. International. – № 6. Hiver 2002. – P. 11.
34. Volodine A. Terminus radieux / Antoine Volodine. – Paris : Seuil, 2014. – 624 p.
35. Wagner F. Portrait du lecteur post-exotique en camarade (note sur la réception des fictions d'Antoine Volodine) / Frank Wagner // Écritures contemporaines 8 : Antoine Volodine. Fictions du politique / dirigé par Anne ROCHE. – Paris : Minard, 2006. – P. 85–102.